

Kralj Matjaž in transformativna moč domišljije

BOŽIDAR JEZERNIK

Razvoj narodnih gibanj v srednji Evropi je potekal tako, da se je najprej oblikovalo ideološko jedro, in sicer okrog Herderjevega koncepta jezika kot izrazila duha določenega naroda. Sledila je mobilizacija etničnih skupin prek naraščajočega šolskega sistema, medijev, društvenega življenja in družbenih sprememb (Okey 2001: 285). V procesu oblikovanja nacionalne ideologije je imela najvidnejšo vlogo preteklost. Kakor je ugotavljal Mircea Eliade, je v prvi polovici 19. stoletja vso srednjo in jugovzhodno Evropo zajel strasten interes za nacionalno zgodovino. Bilo je, kakor da »narodi brez zgodovine« (beri: brez »zgodovinskih dokumentov« ali brez historiografije) sploh ne obstajajo. »Ta strast«, pripoveduje Eliade, »je bila posledica prebujanja narodnosti v tem delu Evrope in kmalu se je preoblikovala v sredstvo propagande in politične borbe« (Eliade 1970: 164). Povedano z besedami zgodovinarja Milorada Ekmečića: »Vsa

evropska narodna gibanja so začejala z zbiranjem ljudskih pravljic, končala pa so se z osamosvajanjem države z uporabo sile« (Ekmečić 1989: 11).

POGLED NAZAJ

Če je narod obstajal tako rekoč od začetka sveta – tako so radi poudarjali narodni buditelji in voditelji –, je pač moral imeti dolgo preteklost. Pozornost iskalcev dolgih sledov preteklosti so kmalu pritegnile starodavne tradicije, torej tisto, kar so prejšnje generacije zapustile sodobnikom; starejša je bila tradicija, dragocenejša je bila; bolj je bila vznesena, privlačnejša je bila za množice. Zgodbe starodavnih tradicij so očem romantičnih nacionalistov odpirale najjasnejši »pogled nazaj«, pa čeprav je bila njihova podoba preteklosti bolj ali manj izkrivljena. Nacionalistom namreč ni šlo za zgodovinsko točnost, bolj jih je pritegnila možnost, da so s pomočjo tradicij interpretirali preteklost v skladu s svojimi vizijami prihodnosti. Pri tem jih ni vodila toliko želja po vrnitvi v preteklost, temveč bolj možnost, da so izoblikovali skladno in smiselno podobo družbenega sveta, da so ponudili širše sprejemljivo pojasnitev kaosa nepreglednih in nerazumljivih dejstev ter jih predstavljali kot zanesljiv kažipot za narodovo pot v prihodnost. Izbrane zgodbe stare tradicije, spremenjene v politične mite, jim tedaj niso bile zgolj ključ za pravilno razumevanje sedanjosti, temveč tudi sredstvo mobilizacije množic za uresničitev političnih ciljev (Girardet 2000: 13).

Na ta način so ustvarili kombinacijo junakov in dogodkov iz preteklosti; ta je bila sicer z vidika znanstvene logike še vedno kaotična in polna protislovij, vendar je tistim, ki so jo sprejemali, nudila koherentno podobo naroda, etnične skupine ali skupnosti, njihovih podvigov in zmag, trpljenj in tlačiteljev, njihovega zgodovinskega poslanstva in pravic v odnosu do drugih. Takšna konstrukcija preteklosti je (bila) bistvena sestavina identitete etnične skupine ali naroda (Mach 1993: 62–3). S tako stkanimi živimi vezmi med sedanjo in preteklostjo so narodni buditelji razblinjali dvome in zbujali upanje med pripadniki naroda, jih navduševali in spodbujali za to, da so svoj narod občudovali, se učili in delali zanj ter se zanj, po potrebi, tudi borili (Jezernik 2013: 23).

Zgodbe o slavni preteklosti, zlati dobi najslavnejših prednikov naroda, so med sodobniki utrjevale občutje povezanosti s predniki in jim omogočale, da so z njimi delili svoje vrline in se izogibali

njihovih napak (Lowenthal 1996: xi). Iz preteklosti sta črpala moč italijanski in nemški nacionalizem 19. stoletja. V italijanskih deželah so, na primer, Petrarcovi življenjepisi slavnih Rimljanov budili zavest skupnosti in slavne prihodnosti italijanskega naroda. Prav z romantičnim zanosom, zasnovanem na pogledu nazaj, ko so živeli »junaki misli, čustva in dejanja, kakršnih je baš potrebovala propadajoča doba«, je tudi nemški narod, do tedaj razkosen na množico državic, ki so ovirale druga drugo, ustvaril veliko Nemčijo. V obeh primerih se je pokazalo, kako silovito potencialno energijo vsebuje preteklost in kako se ta lahko v pravih rokah spremeni v »gibajočo energijo velikih del« (Zupanič 1902: 833–4).

Pot v svetlo bodočnost svojega naroda so po italijanskem in nemškem zgledu narodni buditelji tlakovali tudi pri drugih prebujajočih se narodih. Vedno in povsod so jo osmišljali s sklicevanjem na nepokvarjeno »zlato dobo« naroda, ko so predniki naroda še bili »heroji«. Heroji iz dobe, ko je bil tuji jarem še neznan, so zatiranim in slabotnim sodobnikom ponujali zglede dobrega ravnanja, njihovi junaški podvigi so v njih navdihovali vero in pogum (Smith 1999: 65). Najprivlačnejše in najspodbudnejše za ta namen so bile zgodbe o slavni preteklosti, slavni dobi davnih prednikov, saj se je ob spominih na njihovo slavo narod dobro zavedel svoje »vzvišene vloge« in se začel ponosno potegovati za svoje pravice. »Kaj pa pripomore k narodnej samosvesti?«, se je vprašal pisec v *Slovenskem Narodu*. Na vprašanje si je odgovoril takole:

Prvi faktor je po mojem mnenji slavna preteklost. Spomin na junaške čine svojih pradedov, spomin na nekdanjo čestito stopinjo mej drugimi narodi, spomin, kako se je vse ljubosumno na njegov narod oziralo in se mu uklanjalo – ta spomin navdušuje vsacega posameznega in ga spodbuja ne zaostati za svojimi predniki. (S–n 1877: 2)

Preoblikovani spomin na slavno preteklost naroda je bil močan dejavnik povezovanja, a za njegovo formiranje je bilo treba iz njega izključiti neustrezne dele (primerjaj Renan 1882: 7, 26). Ali: »zdravi instinkt naroda izbira iz preteklosti samo to, kar ve, da mu koristi; ne vidi sence, ampak samo svetlobo«. Šele tako oblikovana zgodovina je mogla narodu služiti kot »tista busola, ki kaže na vihar-nem morju naprej do cilja« (Zupanič 1902: 834).

Narodne pesmi in pripovedke so častile slavna junaštva davnih prednikov in s pisano domišljijo narodne junake odevale v škrlat »idealnih narodnih borcev za dobro in pravico«. Narodni buditelji in voditelji pa so v folklornih junakih videli »poosebljen narod«, utelešenje narodovih slabosti in vrlin, tožb in bolečin, veselja in žalosti, upa in obupa. V narodnem blagu so prepoznavali uporabno sredstvo za vžiganje src mladih generacij naroda. Novi rodovi poslej s svojimi davnimi predniki niso bili več povezani samo po krvi, temveč so bili z njimi tudi duševno spojeni »v eno samo veliko nepretrgano verigo organsko se spajajočih članov skupnega narodnega telesa«. Prav zato so tako ognjevitopolagali vzgojiteljem na srce, naj mlade rodove seznanjajo z narodnimi pravljicami, pripovedkami in pesmimi, češ, da »ničesar mlad rod tako rad ne posluša« kot prav njihov (Jeraj 1926: 16–7).

Velikega pomena »očetov imenitnih del« so se dobro zavedali tudi slovenski narodni buditelji in voditelji. Prav dejstvo, da so njegovi slovenski sodobniki poznali le »zelo poveršno ustno slovstvo svojega naroda«, je navedlo zgodovinarja Simona Rutarja, da je opisal Kralja Matjaža in naslikal njegovo podobo iz ustnega izročila (Rutar 1879: 138). Za Rutarjem so številni skrbeli za popularizacijo »narodne zgodovine«, ki so jo predstavljali kot »tisti vir, iz katerega so črpali čarobni napoj ponosa in samozavesti, ki so ga vlivali v zbujena srca« (–In. 1932: 2). Kljub temu so se ves čas ponavljala opozorila, da so Slovenci v tem pogledu »mnogo zamudili«, ker ni bilo nikogar, ki bi bil zbral priče narodove preteklosti. Zgodovino slovenskih krajev so pisali nemški pisci, vendar to ni bila zgodovina naroda: vsa velika dela iz preteklosti so bila namreč povezana z imeni »tujega plemstva, z glorio Avstrije, ki je vedno bila oficijelno nemška« (prav tam). Trdili so, da so bile slovenske dežele stoletja dolgo *antemurale christianitatis*, vendar so se s slavo ovenčanimi prapori postavljali nemški graščaki in vojskovodje, medtem ko je slovenskemu narodu ostajala zgolj vloga »neznanega vojaka, katerega ime se nikjer ne omenja«. Slovenski narod je torej za obrambo krščanske kulture in civilizacije stoletja prelival kri, a njegovi tujerodni gospodarji so z njo pisali svojo slavno zgodovino. Tako je Slovincem iz starih časov ostal edinole spomin, ki je živel v narodnih pesmih in pripovedkah (prav tam).

Zaradi specifičnega položaja »nezgodovinskega« naroda so slovenskim zgodbam ustne tradicije oziroma »narodnemu blagu« večkrat pripisovali mesto osrednjega nosilca narodovega spomina. Državna ideja naj bi bila namreč pri slovenskem narodu »popolnoma

zaspala, tlela je samo kot skoro nevidna iskra na dnu narodne duše, v narodni pesmi«, in sicer v sanjah o kraljestvu Kralja Matjaža (Jeraj 1926: 33). Po mnenju vzgojeslovnega pisca Josipa Jeraja je bil spoštljiv odnos do tega, kar so spoštovali »naši očetje, pradedje«, to je do vere, domače grude, doma in njegovih šeg, izročila, narodnih pesmi, pravlji in narodne umetnosti, »naša slovenska dolžnost«. Vse navedeno, je trdil, bi Slovincem moralo »biti sveto, ker je to naša dediščina po umrlih prednikih«. In bistvo slovenskega naroda naj bi se najbolj izrazilo v zapuščini prednikov, še zlasti važne naj bi bile v tem oziru narodne pravljice in pripovedke, kajti one so »izšle iz duše našega naroda« in v njih tiči »globoka resnica« (Jeraj 1925: 67).

Kakor se v pravljici izraža otroška doba naroda in se po njej vedno obnavlja v vsakem novem rodu, izražajo narodne pripovedke, mladeniško, burno kipečo, se udestvujočo dobo. Narodne pripovedke imajo dostikrat usodepolno, tragično vsebino, pripovedujejo o narodnih junakih in njihovih junaških delih, o njihovih žrtvah, o njihovem umiranju za dom. Za vsak narod so take pripovedke neprecenljivega pomena. Na njih se vedno vnovič vžiga pogum mladine za velika, heroična dela. Zato si jih mora današnja slovenska mladina vtisniti v srce. (Nav. delo: 67–8)

Narodno blago je pritegnilo pozornost slovenskih narodnih buditeljev in voditeljev že ob samem začetku pomladi narodov. Eden od prvih je o njem pisal Matija Majar. Majar je v glasilu Slovenskega društva v Ljubljani *Slovenija* poročal, da so bili med njegovimi slovenskimi sodobniki najbolj priljubljeni trije junaki, o katerih so znali in peli pesmi: »od kralja Matia Korvina, ktereга imenujejo kralj Matjaž, od slavnega serbskega kraljeviča Marka, in od Lavdona«. Znameniti ogrski kralj Matija Korvin (*Hunyadi Mátyás*), vladal je v letih 1458–1490, naj bi bil zelo lepo skrbel za svoje ljudstvo: na njegovem gradu so bila vrata odprta noč in dan, da si je vsak siromak lahko izprosil milosti, vsak zatiranec pa našel pravico in obrambo; kot dober kralj je dajal same zlate kovati (Terstenjak 1857: 3). Po presoji folklorne modrosti je čas njegovega kraljevanja predstavljal »prave zlate čase«. Zaradi tega je ostal nepozabljen in se je še v 19. stoletju govorilo: »mro je Matyas Kráo, nega pravice« (Kossics 1848: 68; glej tudi Majar 1848a: 119; J. J. U. 1848: 37). Podoben rek je poznan tudi iz madžarskega izročila: »Odkar ni več kralja Matjaža, tudi ni več pravice« (Kočevar 1868: 194).

Pesmi in pripovedke o Kralju Matjažu so bile zelo popularne, »gotovo po vsej Sloveniji doma« (Kočevar 1868: 194). O njem so peli in pripovedovali, da je bil slavni, nepremagljivi vitez, njegovi sovražniki so v strahu bežali ob samem pogledu na njegovo črno vojsko (Majar

1848b: 44); celo, da je hudiča v peklo zaprl in smrt za več let v žaklju zavezano držal (Kočevar 1868: 194). Tak zgleden kralj seveda ni mogel umreti. Simon Rutar je navedel različne pripovedi, razširjene med Slovenci, o »čudnem Matijaževem konci«. Tako so Korošci trdili, da so zoper mogočnega kralja nastopili vsi drugi zahodni zavistni vladarji z veliko vojsko. Matjažu so pobili vse vojake, razen stotih zvestih junakov, s katerimi je pobegnil v votlino pod Peco, ki se mu je sama odprla, da bi ga skrila pred sovražnikom. Na Dolenjskem so pripovedovali, da je hotel Matijaž iti s svojo vojsko nad sovražnika, takrat pa sta se dve gori spojili in vse zasuli. Vipavci pa so menili, da je Kralj Matijaž v svoji mogočnosti postal prevzeten in napovedal vojsko samemu Bogu! Vojakom je zapovedal streljati proti nebu, nakar je Bog ukazal svetemu Eliji, naj zbere grom in pošlje ognjene strele nad Matijažovo vojsko. Ta se je tako prestrašila, da je omamljena in zmedena bežala na vse strani sveta. Kralj Matijaž je bil tako osramočen, da je vzkliknil: »Verhi sternite se in pokrite me!« Kar se je tudi zgodilo (Rutar 1879: 218). Naj se je zgodilo tako ali drugače, vsi so zatrjevali, da Kralj Matijaž in njegovi vojščaki niso umrli, pod goro so le spali. In ko se bodo nekega dne prebudili, bodo spod gore pridrli na dan in premagali »vse naše sovražnike«. Tedaj bodo nastale hude vojske, a Kralj Matijaž bo vse premagal in odgnal, da bo poslej na svetu »tako dobro, kakor se bere iz svetega evangelija, da bode 'en hlev pa en pastir'« (Zavojšček 1863: 348–9; Jurčič 1903: 152; Trdina 1987 II: 488).

V slovenskem izročilu je Kralj Matijaž slovel predvsem kot pogumen junak in mogočen vojskovodja zoper cesarja Friderika, še predvsem pa zoper »Turke«, v tem pogledu je bil »pravi slovenski Cid« (Kočevar 1868: 194; glej tudi Hubad 1886: 155; Šalamun 1896: 409). Vdori »najhujšega sovražnika kristijanske vere in evropske omike, divjega Turka« (Rutar 1886: 322), v slovenske dežele so navdihnili slovensko junaško epiko mnogo bolj kot številni drugi pomembni zgodovinski dogodki (Rutar 1886: 322; Sket 1886: 107–8). Še na prelomu 19. v 20. stoletje je »prav mnogo našega ljudstva« še vedno menilo, da je bil le »Turek« »naš pravi sovražnik, ki požiga in mori, a drug nobeden« (Podgrajski 1900: 25).

Po oceni avtorja prve zgodovine slovenskega naroda so tako imenovane »turške burje« imele za Slovence pomembne posledice. Čeprav je bila zaradi njih slovenska dežela »mnogo mendrana« in je ogenj pogoltnil veliko imetja, medtem ko so bili tisoči odpeljani v sužnost, pa je tedaj bilo tudi kaj dobrega. Ljudstvo se je namreč prepričalo, »da ga le lastna moč more oteti, ker je imela Avstrija na drugih krajih preveč opraviti, da bi bila tudi tu pomagala.« Predramilo se je »iz svojega dolgega spanja«, zagrabilo za orožje in zopet »staroslovensko

junakost zadobilo« in sploh dobilo bolj »žive misli« (Trdina 1866: 70; glej tudi Parapat 1886: 316–7). Tudi pesniških spominov je bilo največ ohranjenih prav iz te dobe. Osebe, katerih junaštvo so opevali, so bile iz vrst domačih poveljnikov in vitezov, pogosto tudi iz jugoslovanske zgodovine, zlasti podoba najslavnejšega srbskega junaka, Kraljeviča Marka; vse te junake pa je nadkriljeval Kralj Matjaž (Scheinigg 1886: 107).

Ogrski kralj Matija Korvin je bil po oceni *Encyclopaediae Britannicae* »nesporno največja veličina svojih dni in eden največjih monarhov, kar jih je vladalo kadar koli« (R. N. B. 1911: 900–1), a kljub temu je težko reči, »po čim je pri našem narodu v toliko popularnost prišel« (Kočevar 1868: 194). Še najverjetnejše se zdi, da so v zgodbah o Kralju Matjažu folklorni pevci in pripovedovalci povezali spomine na več različnih zgodovinskih osebnosti in dogodkov iz različnih časovnih obdobj (Janežič 1870: 16; Rutar 1879: 215; Scheinigg 1886: 107).

Kakor koli že, zgodbe o Kralju Matjažu so pritegnile široko pozornost, pa naj so se širile od ust do ust ali s pomočjo tiskarskih strojev. Sredi prve polovice 20. stoletja menda ni bilo več Slovencev, ki bi mu bila pravljica o Kralju Matjažu neznana (B. n. a. 1932b: 3; primerjaj Terstenjak 1857: 3).

Kralj Matjaž v Peci, portret (zbirka Božidarja Jezernika).

V času narodne prebujе je Kralj Matjaž iz ustne tradicije začel prehajati tudi v slovensko publicistiko in umetno pesništvo in se iz junaka, ki bo postavil kmetu *staro pravdo*, sčasoma prelevil v simboličnega nacionalnega junaka, v simbol stoletnih sanj slovenskega naroda po narodni osvoboditvi. Ustna tradicija je v liku Kralja Matjaža stoletja ohranjala spomin na več pomembnih zgodovinskih dogodkov in osebnosti. V 19. stoletju pa so nacionalisti iz spomina na njegove podvige in prerokovanja o njegovi vrnitvi napovedali skorajšnji prihod »tistiga Matjaža, ki nas bo mnogo stoletne krivice rešil« (J. J. U. 1848: 37), to je, narodni program, s katerim so bodrili srca in misli pripadnikov slovenskega ljudstva. Ta raba folklornega lika Kralja Matjaža je opazna že v poročilu Matije Majarja, ko je poročal, da so v času Matjaževega kraljevanja

Slovinci bili mogočni, slavni in srečni. Po njegovej smerti se je pa Slovincem, vedno hujši godilo, zato je pregovor: Kar kralj Matjaž spi, nobene več pravice ni. – Pripovedali so tudi: da se bode Slovincem zmiraj hujši godilo, da ne bodo imeli svoje gospôde, slovenskih žlahtnikov, kateri bi slovenski narod branili in se za njega zauzeli, da bode tedaj na svetu tako malo serčnih prijatlev slovenščine in pravih slovenskih domorodcev, da bodo vsi v senci jedne košate lipe mesta dovolj imeli. Tedaj bode kralj Matjaž spet prišel s černo vojsko, in za Slovence bodo spet bolj časi. (Majar 1848b: 44)

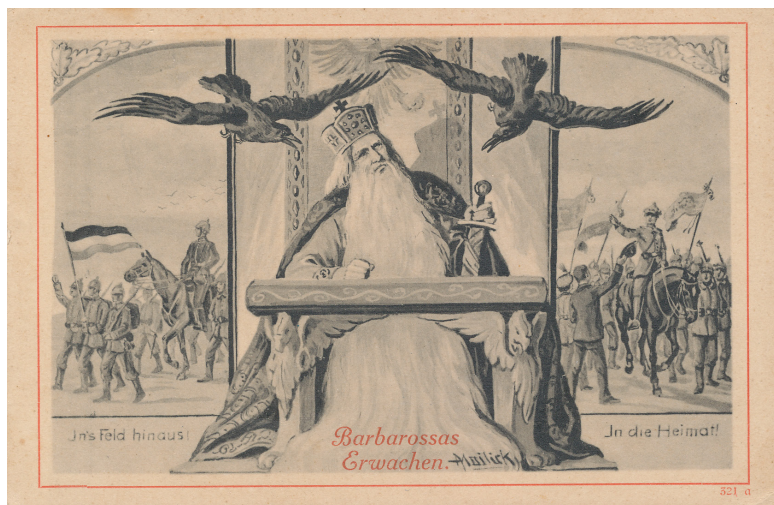
19. stoletje utemeljeno velja za dobo narodnih gibanj in oblikovanja nacionalnih držav. Po francoski revoluciji je na evropskem zahodu prevladala predstava o nacionalni ideji kot najustreznejšem temelju moderne organiziranosti družbe. V procesu modernizacije se je ta misel vse bolj širila po vsem svetu in kmalu osvojila tudi Avstrijsko cesarstvo. Če bi avstrijski nacionalizem posnemal zahodni model, bi mogel postati močna povezovalna sila, a je razvoj šel v drugo smer (Jezernik 2013: 16). V Avstriji se je razraslo več nacionalizmov, silovit družbeni in ekonomski razvoj v drugi polovici 19. stoletja je kal nacionalizma zasadil tudi na slovenskih tleh; v javnosti je najpogosteje nastopal v podobi socialno-emancipatorične ideologije (Moritsch 2002: 83).

Slovenska narodnost je tedaj postala politični fenomen, še zlasti uporaben v boju za oblast proti tistim, ki jih je bilo mogoče videti kot kulturno drugačne (Mach 1993: 14). V tej funkciji je bila narodnost za širše množice v slovenskih deželah najprivlačnejša v času volitev (glej, na primer, M. T. 1870: 184–5; B. n. a. 1870a: 184). V izvirnem dopisu »Iz Štirskega« v *Slovenskem Narodu* je pisec »slovenske predboritelje, korenjake slovenske na Kranjskem«, opominjal, da bodo na volitvah

poslancev za kranjski deželni zbor poklicani izreči svoje politično mnenje in odgovarjati, med drugim, tudi na naslednja vprašanja:

Ali ste za mir in spravo vseh narodov Avstrijskih, – ali za nemško-magjarsko gospodstvo? Ali ste za pravico in svobodo vseh narodov – ali se podvržete nemški in magjarski nadvladi? Ali ste voljni biti in ostati Slovenci – ali pa narodnost svojo zatajiti in prodati? (B. n. a. 1871: 1)

Vsi nacionalisti v sicer kulturno dokaj homogenem Avstrijskem cesarstvu so poudarjali enkratnost svojega naroda in tako sejali seme razdora, a način in retorika nacionalizma sta bila po svojem izviru kljub vsemu internacionalna. V 19. stoletju so evropski narodi uveljavljali svojo razliko od drugih narodov na skupnih vzorcih, ki so bili sami plod kulturnih stikov in prenosov med narodi, in z javnim razkazovanjem svoje enkratnosti (Rigney in Leerssen 2014: 5), kar posebej velja za razvoj nacionalizmov v Avstrijskem cesarstvu. Nacionalisti so med pripadniki večnarodne skupnosti vztrajno poudarjali enkratnost in neponovljivost svojega naroda, narodnost in narodno dediščino pa predstavljali kot izraz endogenega narodnega duha (Jezernik 2014: 153). V rodoljubnih govorih so svoje »brate in sestre« nagovarjali enako, drugačna so bila »samo imena zgodovinskih oseb in dogodkov«, je opažal Ljudmil Hauptmann, »vse drugo je povsod in vedno isto: besede, strastne in ginjene, navdušene in navdušujoče, o slavi, junaštvu, veličanstvu in brezprimerni, prirojeni pravičnosti lastnega naroda« (Hauptmann 1938: 427). Vendar te podobnosti med narodi niso prispevale k miru med njimi, prav nasprotno.

Prebujenje Barbarosse, vojna spominska razglednica, izdal Sächsische Verlagsanstalt, 1914 (zbirka Božidarja Jezernika).

Nacionalistične strasti so vzbudile hudo sovraštvo med ljudmi na vseh koncih in krajih: »Drug mrzi družega, drug preži na drugega, kako bi mu škodoval, da, kako bi ga uničil« (Podgrajski 1900: 5).

Vsaka skupnost je slavila svojega enkratnega in izjemnega junaka nad junaki, a njihovi junaški podvigi so si bili nadvse podobni. Največji junaki, tako češki Vaclav, nemški Barbarosa, srbski Kraljević Marko in slovenski Kralj Matjaž, pa menda sploh niso umrli, temveč »spijo« v tej ali oni gori in čakajo na dan svojega vstajenja (Terstenjak 1861: 61; glej, na primer, Rutar 1879: 184; Laz 1885: 9; Hubad 1890: 35–6; Brinar 1923: 70; Wendel 1925: 30; –th. 1932: 3; Cohn 1957: 103; Eliade 1970: 157–8; Shafer 1972: 151–2). Publicisti in politiki, pisatelji in znanstveniki so zgodovinske osebnosti, ki so v narodih zapustile globoke sledi, in zgodovinske dogodke, ki so imeli najmočnejši odmev v glavah in srcih ljudi, marljivo odevali v barve nacionalne zastave. V tako ustvarjenem kolektivnem spominu je bilo najbolj živo ohranjeno in poudarjeno tisto, kar se je najmočneje dotikalo čustev ljudi. Zgodovinska dejstva so bila tako na gosto prepredena s simpatijami in antipatijami ljudi, njihovimi nazori in domišljijo, da so jih mogli uporabiti kot priročno orodje za interpretacijo sedanjosti, hkrati pa so jih mobilizirala za doseganje političnih ciljev v prihodnosti. V postopku »folklorizacije nacionalnega« (Čolović 1997: 58–9) so zgodovino naroda in portrete borcev za njegove pravice, predstavljali v popularnem, folklornem slogu; nacionalna zgodovina se je tako pretvarjala v popularno književnost in mitologijo.

Narodni buditelji in voditelji so množicam radi ponujali interpretacijo sedanjosti in preteklosti z mitskimi prisposodobami. Tako je, na primer, Miroslav Malovrh v zgodovinski povesti *Kralj Matjaž* naslikal prizor, v katerem je nastopil »siv ključen starček« in dejal, da se je takrat, ko je vladal Kralj Matjaž, kmetu dobro godilo: »Nič ni bilo treba plačevati davkov in vse je šlo po pravici in po resnici. Zdaj pa vlada sila in pravica je zaničevana.« Na te besede se je oglasil mož, ki je napovedal, da bo Kralj Matjaž s svojimi vojščaki vstal in pokončal vse nasilnike in na zemlji bo spet vladala pravica. Upornega Antona Magajno je pravljica o Kralju Matjažu pretresla do dna srca, s trdimi koraki je stopil med zbrane in z gromkim glasom zaklical:

Tepci ste, da čakate rešitve od drugih. Ali veste, kdo je kralj Matjaž? To je slovenska duša, ki spi stoletja v gori, v katero so jo zaprli nemški velikaši in rimski služabniki, mi vsi in vsak izmed nas pa smo vojščaki kralja Matjaža. Če se dvigne ta vojska, se odpre Sveta gora in svoboden bo kmetski stan. Naša usoda je v naših lastnih rokah. Zdaj hodijo Nemci in Rimci kot gospodarji po naši zemlji in na grobovih naših prednikov vihrajo njihove zastave. Stara pravda je pokopana.

A če se zbudi kralj Matjaž, če se zbudi slovenska duša in se dvignejo Matjaževi vojščaki, potem mora zmagati stara pravda. Le vkup, uboga gmajna! (Malovrh 1904: 254–6)

BUJENJE KRALJA MATJAŽA

Burno dogajanje na svetovnem političnem prizorišču je ob bližajočem se koncu 19. stoletja navdihnilo številne interprete sedanjosti, da so zgodovinske osebnosti povezovali z junaki iz ustne tradicije. Tako so po letu 1871, na primer, v zboru nemških pesnikov slavili Wilhelma I. Hohenzolerna kot »Odrešenika Rdečegradca«, češ, namesto Rimskega cesarstva je vstalo Nemško, ki deželam prinaša mir. Zaneseni nemški nacionalisti so širili veselo novico, da »pravi« cesar Friedrich II. sploh ni umrl, ampak spi v gori Kyffhäuser (Gloger 1974: 235–6).

Razgreti nemški nacionalizem je kmalu pljusnil daleč prek državnih mej in podžgal še nemški nacionalizem v Avstrijskem cesarstvu. Po zakonitostih akcije in reakcije so tamkajšnje manifestacije nemškega nacionalizma, ki je slavilo prusko zmago, med avstrijskimi Slovani vzbudile strah, da novorojeni *prusizem* terja njihovo »narodno smrt« (B. n. a. 1870b: 2–3). V 70. in 80. letih 19. stoletja so slovenski intelektualci pojasnjevali politične dogodke s stališča sporov in tekmištva med tremi velikimi skupinami narodov: romanskimi, germanskimi in slovanskimi (Melik 1997: 17–8). V tej smeri razmišljanja je *Slovenski Narod* razlagal francosko-prusko vojno 1870–71 kot zmago Nemcev nad romanskimi narodi in v prihodnosti predvideval spopad med Nemci in Slovani (B. n. a. 1870c: 1).

Vsak dan je napisal nov list zgodovine, na vsakem listu je bilo moč opaziti sledove narodnih junakov. Domišljijo je še posebej burila kri, prelita na vojnem polju konec 19. in na začetku 20. stoletja. V tistem času so se širom po svetu v nemale krvave vojske, zdaj tu, zdaj tam. Komaj so vojaški bobni utihnili, so spet zagrmeli nekje drugje (glej, na primer, Podgrajski 1900: 66–7) in iz stoletnega spanja priklicali tudi slovenskega Kralja Matjaža. Prebujati se je začel v letu, ko je izbruhnila francosko-pruska vojna. Pozornejši opazovalci so prebujenega prvič opazili v letu rusko-turške vojne za »rešitev« Vzhodnega vprašanja. Vojna na jugovzhodu je tudi med slovenskimi kmeti sprožila »neizrečeno zanimanje«; po zapiskih Janeza Trdine so »celo babe« željno povpraševale po novicah z borišč (Trdina 1987 III: 824). Ko je 12. aprila 1877 ruski car Aleksander II. ukazal svoji vojski, naj prekorači mejo Osmanskega cesarstva in osvobodi tamkajšnja krščanska ljudstva, sta ljubljanski *Slovenski Narod* in

tržaška *Edinost* Aleksandra II. predstavila kot Kralja Matjaža, ki se je nenadoma predramil v svojem podzemeljskem hramu in izdrl svoj meč. Avstrija je pred brlogom, kjer je junak spal, zaman nakopičila plevela in slame. Kralj Matjaž, sta časnika navduševala svoje bralce, je z mečem mahnil na vse štiri strani sveta in Slovanom napovedal novo dobo. Pozdravljala sta jo, »zlata doba, zbujenje kralja Matijaža« (B. n. a. 1877a: 1; 1877b: 2–3; 1877c: 3–4).

Rusko-turška vojna leta 1877 ni izpolnila velikih pričakovanj, ki so jih vanjo polagali slovenski nacionalisti. A narodni buditelji in voditelji so se kljub temu še naprej zatekali k mitologiji, s katero so osmišljali kaotično dogajanje v sedanosti in ponujali široko sprejemljive odgovore na porajajoče se moralne dileme. Mitske zgodbe so uporabljali kot sredstvo za širjenje določene interpretacije *preteklosti* in *sedanjosti* naroda in množicam ponujali določeno vizijo *prihodnosti* (Brunnbauer 2007: 83). Uspešnost njihovega podjetja je bila v največji meri odvisna od tega, ali so množicam znali ponuditi dovolj prepričljiv pogled na preteklost in sedanost. Za reševanje teh nalog so bile najuporabnejše tiste podobe, ki jih je obdajala avra preteklosti (Zerubavel 1994: 104–5).

To je bil tudi razlog, da so slovenski narodni buditelji in voditelji vztrajno hodili buditi Kralja Matjaža, kakor je pel Anton Aškerc, pa čeprav jim ni bilo jasno, kam naj gredo in kod (Gorázd 1885: 322). Aškerc sam je sprva pod vtisom »narodne potlačенosti in oplašenosti« hodil za Stritarjem in Gregorčičem, njegove prve pesmi so bile lirične in rodoljubne. Vendar si je za muzo kmalu izbral »devo zdravo, ognjevito«, o kateri je vzneseno pel: »Črnogorka je, Špartanka«. Aškerčeva muza se ni več jokala »nad svetóvnim gorjem bridkim«, temveč je dvigovala kvišku »[v] levi bakljo, v desni handžar« in z njima razsvetljevala »temne klete« in se bojevala s »tirani« (Aškerc 1913: 27). Pod njenim navdihom je Aškerc dal slovo sentimentalno lirični in rodoljubni poeziji. Zdaj ni več dolžil samo »tujega meča« za nesrečne slovenske razmere, temveč je rojake obtoževal, da so izgubili toliko zemlje svojih dedov, ker so bili prenehki (Priatelj 1913: 8). V *Baladah in romancah* je takole klical Kralja Matjaža iz stoletnega spanja:

*Ti sanjaš tu sanje stoletne,
Ob boku ti meč rjavi,
Tam zunaj, tam zunaj pa narod,
Tvoj narod krivice trpi!* (Aškerc 1890: 121)

Zavedajoč se duševnega bogastva svojega naroda je Aškerc posegel »v globino narodne zakladnice in nam nasul biserov iz nje, da so se lesketali na solncu in okrasili prsi narodne duše, včeraj še brezpravne

robinjice« (Priatelj 1913: 9). V zakladnico narodnega blaga je posegel z izrecnim namenom ne le, da bi zbujał upanje v narodnih množicah, temveč da bi v njih podžigal tako silno hrepenenje po izboljšanju stanja, da bodo pripravljene na prihod junaka, ki bo »z mogočnim nastopom kakor pravljlični kralj Matjaž s svojimi vojskami in rešil Slovenijo našo« (A. D. 1902: 52).

Napeto pričakovanje dneva narodne osvoboditve kot dokončne uresničitve stoletnih sanj v tuje suženjstvo okovanega naroda, je bilo ustoličeno kot idealna misel ljudskih množic. Leopold Lenard je že napovedoval »rešitve dan«, ko bo iz spanja vstal Kralj Matjaž in »ž njim dvignil bode ves se narod naš«. Tedaj se bo tresel svet, je pel ta duhovnik, publicist in politik, grmelo bo nebo, »naš kralj« pa bo v krvavem boju moril sovraige slovanstva:

*Prevzetnim tujcem več ne bo tlačan
na svojih dedov rodnih tleh Slovan.* (Euricius 1903: 39)

Pod goro sredi vojščakov speči Kralj Matjaž, kateremu se brada ovija okoli mize, je postal tema razmišljanja tudi vodilnih slovenskih mislecev. Ivan Cankar mu je posvetil pozornost v povesti o potepuhu Marku in Kralju Matjažu (1905). V skladu s svojimi političnimi stališči je Matjažu pripisal, da je v času kraljevanja pregnal vse graščake, biriče in financarje, odpravil desetino in davke ter povrnil kmetu starodavne svoboščine. Še Bog je blagoslovil njegovo dobrotljivost in pravičnost: ni bilo ne toče, ne suše, ne povodnji. Kmetje so pridelali toliko, da niso vedeli, kam s pridelki, premajhni so bili skednji in kašče (Cankar 1905: 18). Cankar je svoje gledanje podal ovito v celofan čarobnega sveta misli in domišljije. Dlje je bralec povesti prodiral vanj po stezi, ki ni bila ravna in gladka, tem krasnejši pogledi so se mu odpirali na čudovite pokrajine čudežnega sveta, ki se je širil in širil tja »do pravljlične devete deže, kjer so bajke doma in sreča, kjer je cilj našega hrepenenja« (Merhar 1906: 245). V tem čudežnem ogledalu je pisatelj Kralja Matjaža iz slovenske tradicije predstavil kot upanje, brez katerega za ljudi ni življenja: »Kako pač, kako bi živel človek, če je umrl kralj Matjaž?« (Cankar 1905: 18).

V takem razpoloženju se je stalno krepilo hrepenenje po svobodi, ki so ga prebudili in razvneli narodni buditelji in voditelji. Hrušč in trušč vojnih bobnov sta v ozračju že tako velikih upov samo še stopnjevala napetost. Vanjo so določeno sprostitev prinesle srbske zmage v balkanskih vojnah v letih 1912 in 1913. Zaradi njih se je narodno radikalna srednješolska mladina zasanjala v prihod Kralja Matjaža »tako živo, kakor so verovali srbski junaki, da se je pri Kumanovem boril ž njimi resnični kraljevič Marko« (Kolar 1930: 86). Eden izmed petih

kladivarjev, Avgust Jenko, ki je pozneje padel kot dobrovoljec v srbski vojski v bitki na Ceru 17. avgusta 1914, je razvnel misli in srca bralcev *Preporoda*, da je njihova naloga in dolžnost, da s svojim delom in žrtvami priborijo narodu svobodo. Da dosežejo vzvišeni ideal, pa morajo najprej opraviti svojo veliko nalogo: »vlijmo našemu narodu v dušo hrepenenje po solncu, dajmo mu moč, da izpolni tisto, kar je zasanjal že pred stoletji, da plane iz žive skale in se razlije silna vojska Kralja Matjaža po poljih stare slave« (Sanov 1913: 2).

Po balkanskih vojnah so preporodovci menili, da jim prav jezik mitologije omogoča karseda jasno izraziti poglede in stališča na sedanjost in preteklost ter pridobiti množice za svojo vizijo prihodnosti. Tako je z rabo mitskih podob neki pisec v *Preporodu* pojasnjeval razliko med Slovenci in Srbi. Najprej je ugotovil, da je bilo Kosovo polje »osvojen in maščevano«, nakar se je vprašal, kakšen je položaj na Gosposvetskem polju? »Kje so knezi, kje so prava naše domovine? Kje je naša svoboda?« Na tej osnovi je nato razvijal svoje gledišče. Srbi, je pojasnjeval, tudi v najhujši sužnosti niso pozabili na srbstvo, medtem ko so se Slovenci tekom stoletij navzeli »značaja, ki je daleko drugačen kot srbski«. Za razloček od Srbov, ki se, po njegovih besedah, niso bali nikogar na svetu, se je zaradi tisočletnega suženjstva večina pripadnikov slovenskega naroda nalezla občutka inferiornosti v razmerju s »Švabi«. V dokaz je ponudil primerjavo srbskih narodnih pesmi in značaj Kraljeviča Marka, »sploh ves narod srbski s slovenskim«. Resda so bili Srbi tudi v suženjstvu, ki je trajalo 500 let, vendar v tisti dolgi dobi »niso mirno sprejemali vseh grozovitosti, ki jih jim je prizadejal Turek ali poturica«, pač pa so znali »vsako krivico krvavo plačati«. S tem so le krepili svojo samozavest in povečevali narodni ponos. Ko so vstali in zgrabili za orožje, so se na mah osvobodili. Zbudil se je njihov junak, »ki je šel po Markov buzdovan k morju«; ta junak je bil »ves srbski narod vseh stanov« (M. 1913: 4–5).

A pri nas? Kedaj pride junak, kedaj se vzdrami v našem narodu junak, ki bo iztrgal kralju Matjažu meč iz nožnice, da se zbudi silna mogočna vojska, da osvobodi našo zemljo izpod tujčevega jarma! (M. 1913: 5)

Ta »prečudna pravljica« se je pogosto našla v mislih mnogih, ki so se trudili, da ji iz preproste zunanje lupine izluščijo še kako novo globljo misel, o kateri še niso brali, niti o njej še ničesar slišali. Ob pogledu »na prežalostne naše razmere« so se večkrat vprašali, ali si niso vsega tega le izmislili, da bi laže dremali in spali. Kakor je zapisal Ivan Teptani v *Koledarju šolske Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani za navadno leto 1919*, »Kakor so kričali Judje: <Abraham, Abraham! Otroci Abrahamovi smo!> tako mi: <Kralj Matjaž! Kralj Matjaž! Ta

nas bo rešil!» « Sami pa se nismo zganili, spali smo, »robovali, da je bilo človeka sram in ga je gnjavil in davil srd in gnus«. A konec velike vojne je razgnal težke dvome: »A zdaj, bratje, verujem in izpovedam«, je zapisal: »Resnično je živel kralj Matjaž, resnično je spal. V nas samih: naša moč, naše hotenje. A zdaj se je predramil, zdaj je vstal!« (Teptani 1918: 27).

Kralj Matjaž v Peci (zbirka Božidarja Jezernika).

KRALJ MATJAŽ POD SVOBODNIM SONCEM

Prva svetovna vojna, ki se je začela kot tretja balkanska vojna (Jezernik 2018: 100), je prinesla toliko gorja kakor še nobena pred njo, a njen konec je po dolgih letih naporov in žrtev prinesel svobodo in neodvisnost od habsburške oblasti. Zmaga držav antante in razglasitev načela pravice narodov do samoodločbe kot vrhovnega načela urejanja mednarodnih odnosov sta prinesli propad več velikih imperijev, med njimi tudi starodavnega Avstrijskega cesarstva. V življenju ljudi je nastopila velikanska sprememba, brez vsakega precedensa v njihovih

najdaljnjih spominih. Mnogi so bili prepričani, da je bila tedaj »izpolnjena naša sveta stoletna pravljica, pravljica o kralju Matjažu« (Teptani 1918: 27). Glasilo slovenskega delavstva *Naša moč*, na primer, je tedaj zapisalo, da so zaradi zloma krutega in nasilnega militarizma padli »okovi, ki so tlačili k tlom ves svet in zasijalo je upanje boljše, proste, svobodne bodočnosti«.

Kralj Matjaž je vstal, potegnil je meč iz nožnice, zamahnil je z njim in presekal vezi, v katere so bili vkovani narodi. Rod Slovencev je vstal iz težkih sanj in zagledal pred seboj rajsko toplo pomladansko solnce. Pomel si je zaspane oči in spoznal svojo domovino mnogo lepšo in krasnejšo, kot je že ni videl tisoč let. Vstal je in stopil pod svobodno solnce. (B. n. a. 1918b: 2)

Na veliki manifestaciji v Ljubljani, 29. oktobra 1918, ko nova enotna politična ideja še ni bila izražena, so se na transparentih, ki so štrleli iznad glav množice, brali številni in raznovrstni napisi: »Naprej zastave slave, Živio Wilson osvoboditelj, Živio Trumbić, Živio dr. Korošec, Živela država SHS, Živela republika, Živio Pašić, Naš Samo prihaja, Slavimo slavno Slavo slavnih Slovanov, Od Korotana do Soluna, Le vkup uboga gmajna, Buči naše morje adrijansko, Pozdravljeni osvobojeni koroški bratje, Ljubimo se, Slava Matiji Gubcu, Od Gdanskega do Trsta, Za staro pravdo in podobni« (Prepeluh 1938: 143). V tej zmedi političnih idej je nemara še najnatančneje smisel dogajanja pojasnjeval napis, ki ga je v kakofoniji političnih pogledov opazil nemški politik in publicist Hermann Wendel, veliki poznavalec moderne jugoslovanske zgodovine: »Glej, vstal je kralj matjaš in rešil narod svoj!« (Wendel 1925: 754).

Na podoben način je gledal na sodobno dogajanje tudi vodja Slovenske straže Josip Leskovar, ki je v Mariboru 15. decembra 1918 v nagovoru zbrani množici ob prvem praznovanju dneva *ujedinjenja*, dejal: »Slovenski kralj Matjaž se je zbudil. S svojo vojsko je prihrumel na svoje sovražnike ter jih premagal. Izvojeval nam je Jugoslavijo« (B. n. a. 1918a: 2).

Nekdanji član Jugoslovanskega odbora v Londonu Bogumil Vošnjak pa je na začetku leta 1919 v *Slovincu* ugotavljal, da so bile s porazom centralnih sil v prah strte temne fevdalne sile, ki so v zgodnjem srednjem veku uničile slovensko državnost, Korotan, prvo slovensko državo, urejeno v zahodnem duhu. »V naših dneh so se odprla grobišča in prikazala se je naša neodvisnost. Kralj Matjaž je enkrat izpolnil svojo besedo« (Vošnjak 1919: 1).

V duhu folklorizacije nacionalne zgodovine so tedaj številni začeli iskati junaka z velikimi zaslugami za osvoboditev slovenskega

naroda, ki naj bi predstavljal utelešenje Kralja Matjaža. Andrej Hamov in Žiga Laykauf sta menila, da je bil utelešenje legendarnega kralja kralj Srbov, Hrvatov in Slovencev Peter I. Karađorđević, »kralja Marka verni sin«, ki je »složil v jeden tri rode« (Hamov 1918: 1; Mozirski 1918: 1). Nepodpisani pisec v mariborski *Strazi* je menil drugače, namreč, da se je konec vojne prebudil »naš kralj Matjaž« v osebi generala Rudolfa Maistra. Tedaj se je gora odprla in čez noč so vstali njegovi bojovniki, ki so zvesto čuvali slovenske domove v Slovenskih goricah in na grob nemškega nadčloveka zvalili kamen, »iz katerega ni vstajenja« (Obmejni Slovenec 1919: 1). Marija Lamut pa je pred prvim obiskom regenta Aleksandra v Ljubljani na Vidov dan leta 1920 v *Slovenskem Narodu* pozdravljala kot Kralja Matjaža, ki je bil »stoletja že prerokovan«, prvega vladarja Jugoslavije (Lamutova 1920: 1). Fran Ilešič je šel še nekoliko dlje in razglasil, da sta bila Kraljevič Marko in Kralj Matjaž »poslej eno«, in sicer v osebi regenta Aleksandra (Ilešič 1920: 2).

Po koncu prve svetovne vojne precejšen del slovenskega etničnega ozemlja ni bil vključen v kraljestvo troimenega naroda, kar so slovenski nacionalisti občutili kot veliko bolečino. V stiski so se še vedno zatekali h Kralju Matjažu kot najbolj priročnemu sredstvu za interpretacijo sedanjosti. Kako uporaben je bil v tej službi, je univerzitetni profesor Fran Ilešič prikazal v predavanju o Koroški v Petrinji, kamor so ga povabili člani tamkajšnjega Sokola. Predavatelj je apeliral na navzoče, naj ne bodo omahljivci, kljub izgubljenemu plebiscitu, »kajti pride čas, ko se zdrami kralj Matjaž in Korotan bo zopet naš« (B. n. a. 1920: 3).

Osvoboditev in *ujedinjenje* sta bila dogodka izjemnega pomena, a – kakor je ob dvajsetletnici zedinjenja opozarjal srednješolski profesor slavistike in aktivni sodelavec Zveze mladih intelektualcev Etbin Bojc – pred združenim narodom so še vedno stale velike naloge. Konec vojne in uveljavitev pravice naroda do samoodločbe sta resda omogočila nastanek nacionalne države troimenega naroda, vendar je bilo v skupnem življenju v eni državi vsako leto manj jasno, ali so njeni državljani pripadniki enega, dveh, treh ali celo več narodov. V takih razmerah Kralj Matjaž ni mogel več spat v globokem snu, pač pa se je ves čas prebujal in njegova vojska je vstajala z njim. Čeprav je bila zdaj to »sveta vojska duhá«, se pravi, ne vojska, oborožena z uničevalnim orožjem, »ampak s svetlim mečem uma in volje za podrobno narodnoobrambno delo«, je bilo za vsakogar polne roke dela. Treba je bilo namreč še mnogo vzgoge v narodnostnem duhu, češ: »Le s temeljito pripravo bomo v tem boju za narodov obstanek, njegovo polno rast in izpolnitev njegovega poslanstva priborili končno zmago« (Bojc 1939: 2).

Kralj menda čaka, da nam zavlada ..., izdano v korist družbi sv. Cirila in Metoda v Ljubljani (zbirka Božidarja Jezernika).

Mnogoštevilni vojski, oboroženi s svetlim mečem uma, se nika-
kor ni posrečilo ne razvozlati ne presekati zapletenega vozla narodne-
ga vprašanja. Več je bilo političnih, publicističnih, kulturnih in znan-
stvenih razprav, manj je bilo jasno, koliko narodov naseljuje kraljestvo
naroda s tremi imeni. V nastali zmedi so si nekateri prizadevali najti
izhod z opozarjanjem, da brez rešitve socialnega vprašanja ne more biti
rešeno niti narodno vprašanje.

Kralj Matjaž pa je tudi poslej ostal pomembno in priljubljeno
interpretativno orodje, uporabil ga je celo Edvard Kardelj v znameni-
tem poskusu, s katerim je želel revoluciji dati znanstveno podlago. Po
Kardeljevi razlagi sta bila Kralj Matjaž in Kraljevič Marko »po zuna-
njosti in oblačilih fevdalna viteza«, po vsebini pa »zaščitnika in pr-
voboritelja ljudstva«. Iz njegovega vidika je s širjenjem njunih zgodb
ustna tradicija očitno kazala težnjo ljudstva po voditelju, ki bi zbral
razkropljene moči, mu dal jasen cilj in ga povedel v »poslednji boj za
zmago«. Kmetje, je utemeljeval Kardelj, so nagonsko čutili, da sami
niso sposobni za ustvarjanje nove družbe in da jim mora priti na po-
moč ideolog nekje od zunaj. Zato so v oba viteza vlili svojega duha,
svoje želje in svoje zahteve po pravici, enakosti pred zakonom, odpravi
fevdalnega razmerja in zaščiti pred »Turki«, klativitezi in razbojniki.
»Mitični junaki in vitezi naših ljudskih pesmi, kralj Matjaž itd.«,
je Kardelj povzel svoje razmišljanje, »so potemtakem revolucionarne
figure, v katerih je izražen revolucionarni program našega kmečkega
ljudstva« (Sperans 1939: 61).

V letih narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije sta povsem skladno s Kardeljevimi razmišljanji Kralj Matjaž in njegova vojska postala metafori za Josipa Broza in partizansko vojsko (Stanonik 1993: 921). Tako je, na primer, politkomisar šolske čete Miro v glasilo vojaške šole XXXII. divizije NOV in POJ leta 1944 zapisal, kako je »preko tisoč let« tujec bičal slovenski narod in ga hotel uničiti. Toda čim bolj ga je tlačil, tem krčeviteje so se stiskale slovenske pesti v nestrpnem pričakovanju, kdaj nastopi čas, ko bodo lahko zdrobile težke okove in udarile. Tisočletje in več je »naš narod« ležal poteptan v krvi in blatu in molče trpel. Nekajkrat se je spuntal za svoje pravice, a »tujec« je s silo in plačanimi izdajalci potlačil vsak upor. Puntarji so dosegli le to, da je bič žvižgal še huje, udarci so bili še pogostejši. Stotine domov je bilo požganih, tisoči so bili obešeni ob cestah, tisoči trpinov brez rok, nosov, oslepelih in tisoče žena in deklet je bilo onečaščenih.

Kri nedolžnih je kričala po maščevanju, toda narod je trpel molče in čakal odrešenika, ki naj ga povede v svobodo. Prišel je čas ko je tisočletni sen postal resnica. Vstal je kralj Matjaž. Ni spal pod Peco, ne pod Krimom, ampak mu je tekla zibelka v borni koči hrvatskega Zagorja, v kraju, kjer je preživel svojo mladost, njegov nesrečni prednik, Matija Gubec. Vstal je, dvignil meč in pozval vse mučene in zatirane v boj za svobodo. Od vseh strani so vrele množice pod njegov prapor, pripravljene, da žrtvujejo življenje za svojo domovino. Od Triglava in Soče do Kajmakčalana je zagrmel klic: Smrt fašizmu – Svobodo narodu! In glej, tujec je vstrepetal. Skušal je zatreti v kali našo borbo, toda iz iskre je že vzplamtel silni požar, ki ga ni bilo več mogoče zadušiti. Čim bolj je v onemogli jezi divjal okupator, tem tesneje so se strnile vrste hrabrih borcev okoli našega tovariša Tita – kralja Matjaža, in tem bolj so se večale množice borcev, zroč z neomajnim zaupanjem v svojega tovariša komandanta, ki jim je stal na čelu in jih vodil v zmogovite borbe. (Miro 1944: 1–2)

DOMIŠLIJA, KI GORE PREMIKA

Matjaževa zgodba se je z leti razrasla v številne variante. Po koroški varianti so vrhovi Pece na višji ukaz zaradi pravičnosti zagnili preganjanega kralja in njegovo vojsko. Pod goro naj bi, po pisanju *Slovenca*, Kralj Matjaž, »simbol pravice in blagostanja«, čakal na dan, ko z vojsko prežene »vse sovražnike naroda in zatre vse krivice in vse trpljenje ter popelje ves slovanski narod v novo dobo življenja, v dobo popolnega ujedinjenja in bratske sloge« (B. n. a. 1932b: 3). *Mariborski Večernik Jutra* je bil glede tega bolj nedvoumen. Spomenik Kralju Matjažu naj bi bil povezan s »trdno vero«, da bo nekega dne »potegnil svoj

silni meč iz nožnice, zbudil svojo vojsko in odhitel s Pece osvobojevati ves slovenski rod in ustvarjat nove, pravične meje« (B. n. a. 1932f: 2).

V dokaz globoke vkoreninjenosti te »pravljice« med ljudstvom na Koroškem je odbor Planinskega društva Mežica-Črna sklenil postaviti trajen spomenik Kralju Matjažu (B. n. a. 1932a: 4; 1932b: 3). Za izvedbo načrta so pod Peco posekali orjaško stoletno lipo, iz katere je kipar Nikolaj Pirnat izdelal kip Kralja Matjaža. Mežiški rudarji so v živo skalo med Uletovo kočo in kletjo izklesali prestolni prostor, kamor so postavili spečega Kralja Matjaža »kot duševni simbol naših sanj in našega hrepenenja in prorok lepših dni« (B. n. a. 1932a: 4; 1932b: 3; 1932c: 3; 1932g: 216; 1932h: 238).

Pirnatov kip Kralja Matjaža v mavcu je bil prvič razstavljen na pomladanskem velesejmu leta 1932. Nedolgo za tem je na železniško postajo na Prevaljah prispel Kralj Matjaž s svojim dvornim vlakom. Ta novica je vzbudila po Mežiški dolini »res pravo zanimanje za Kralja Matjaža«, posebno vneti zanj so se pokazali Prevaljčani, ki jim žilica ni dala miru, dokler niso odstranili zaščitnih desk, da so si ga lahko ogledali (B. n. a. 1932h: 238). Rudniški vlak je Kralja Matjaža s Prevalj prepeljal do Mežice, od tam skoz jamo v Podpeco in s planinsko »dvorno kočijo« na Peco. Prestol za njegovo kraljevanje so mežiški rudarji izklesali v živo skalo med kletjo in Uletovo kočo (prav tam).

Slovesno »ustoličenje« Kralja Matjaža v votlini pod Peco se je zgodilo v nedeljo, 21. avgusta 1932. Slovesnost je potekala ob pokanju topičev, prepevanju pesmi in zvokih fanfar (B. n. a. 1932e: 3; 1932f: 2; 1932g: 216). Slovesnost so organizatorji napovedovali kot dogodek, pomemben iz umetnostnega in narodnostnega stališča. Kralj Matjaž v skalni duplini naj bi, po eni strani, starodavni legendi dal resničnejšo podobo in potrdilo, po drugi strani pa mobiliziral pripadnike naroda. Pogled na Gospo Sveto, kjer je ležala »pokopana naša slava«, naj bi bil za Slovence opomnik, kakor je bilo za Srbe »turobno Kosovo«, da Kralj Matjaž ne bi smel spati. Kralj Matjaž naj bi bil poslej »čuvar Pece in dramilec vseh, ki bi ne smeli pozabljati preteklosti, da bi se jim pogled ne kalil, ko gledajo v bodočnost«. Kot je še pojasnil nepodpisani pisec v *Slovenskem Narodu*, je narod že tako dolgo pričakoval Kralja Matjaža,

da bi se nazadnje res ne zdelo čudno, če bi se predramil ter stopal na čelo svoje mogočne vojske, da bi se zdramili še mi. Ni čuda, da naša legenda pravi, da kralj Matjaž spi, ker smo pač sami vedno spali. Če bi bili budnejši, bi ga lahko že zdavnaj zbudili. (B. n. a. 1932d: 3)

Kralja Matjaža pod Peco – in številne politične ideje, povezane z njegovim imenom – so »ustoličili« z veliko slovesnostjo. Njen namen

je bil v dokončni preusmeritvi pozornosti spečega kralja in njegove nepremagljive vojske z juga proti severu, s »Turka« na »Švaba«. In res je udeležencem pogled plaval prek Podjune čez Gosposvetsko polje in na Krnski grad. V topli noči so se na vrhu Pece spominjali »zlatih časov«, ko je slovenski narod tam ustoličil Kralja Matjaža. Mislili so na njegovo ljudstvo, na Matjaževo nepopolno kraljestvo. Otožna srca so bila razbolela ob tej misli, ob teh grenkih spominih. Njihove klice in prošnje h Kralju Matjažu, ki so vrel in kipeli k njemu od tam, kjer je bila nekoč njegova oblast, so bili vse bolj očitajoči; nejasno je ostalo le, na koga so bili naslovljeni ti očitki, namreč, da sanja stoletne sanje, z zarjavelim mečem ob boku, medtem ko »tam zunaj pa narod, / tvoj narod krivice trpi!« (-th 1932: 4).

Na predvečer prireditve so v Mežici izobesili trobojnice, na vrhu Pece pa so zakurili kresove in naznanjali začetek velikega slavlja. Zbralo se je toliko planincev, da koča ni mogla vsem ponuditi prenočišča. Postavili so šotore, a niti to ni zadoščalo, zato so nekateri preživeli noč ob tabornih ognjih »med petjem in otožnimi mislimi« (B. n. a. 1932f: 2; 1932h: 239). V nedeljo okrog šeste zjutraj so jih k sv. maši poklicali strelji topičev in zvoki jeklarske pihalne godbe. Pred votlino Kralja Matjaža, zagrnjeno z državno trobojnico, je mašo daroval prof. dr. Jakob Aleksič, član Aljaževega kluba v Mariboru. Med mašo je pel pevski zbor koroških Slovencev Dobrač, igrala je jeklarska guštajnska godba. Po slavnostnem govoru načelnika Martina Uleta je spomenik odkril inženir Božo Pirkmajer in ga izročil v varstvo Slovenskemu planinskemu društvu. Ob tej priložnosti je Pirkmajer »v vznešenih besedah pojasnil pomen te izredne planinske slavnosti in orisal simbolični pomen kralja Matjaža in njegove vojske za naš rod in za vse, ki so od nekdanj kri naše krvi« (B. n. a. 1932f: 2). Sledila je blagoslovitev, nato ostali govori, med katerimi je bil zaradi posrečene dovtipnosti najbolj navdušujoč planinski govor »pohorskega poeta« Ludvika Zorzuta. Uradni del slovesnosti so sklenili koroški pevci z izvedbo Matjaževe himne. Po uradnem delu svečanosti »ustoličenja« se je začelo zabijanje spominskih zlatih in srebrnih žebeljev v krono Kralja Matjaža. Organizatorji prireditve so s prodajo spominskih žebeljev želeli poplačati del prireditvenih stroškov (B. n. a. 1932e: 3; 1932f: 2; 1932h: 239).

Slovesnost »ustoličenja« v votlini pod Peco je po nekaterih navedbah pritegnila »blizu 500 ljudi« (B. n. a. 1932e: 3) oziroma, po drugih, je svečanost potekala »ob prisotnosti tisoč navdušenih planincev in rodoljubov iz vse naše ožje domovine in njenih sosednjih krajev« (B. n. a. 1932f: 2).

Oktobra leta 1934, ko je »sleherni Jugoslovan« jokal ob misli na Viteškega kralja Aleksandra Zedinitelja, se je v mežiških narodnih

krogih porodila »prekrasna misel, da bi ponesli na njegov grob žaro prsti, zemlje, nakopane pod Peco, v Mežiški dolini, v tem mladem, a tem dragocenejšem kosu koroške zemlje, ki je pripadal kraljevini Jugoslaviji«. Misel so hitro sprejeli »narodni ljudje« iz vse doline in postavili odbor narodno obrambnih društev, da bi uresničil misel, ki je takoj postala skupna vsem. Ljudem se je zdelo, da jih je tako kot nekoč Kralj Matjaž tudi Viteški kralj Aleksander Zedinitelj zapustil »sredi svojega najplodnejšega dela za ves narod sredi svojih zmag«, tako da se kljub številnim poročilom niso mogli vživeti v prežalostno dejstvo, da kralja Aleksandra I. ni več. Vsa društva Mežiške doline so zbrala za srebrno žaro, v kateri so župani občin Črne, Mežice, Prevalj, Guštanja in Dravograda ponesli »jugoslovansko koroško zemljo« na grob pokojnega kralja v Oplenovac. Prst spod gore Kralja Matjaža, ponešena na grob viteškega kralja Aleksandra, naj bi bila »viden in trajen znak čuvstvovanja Jugoslovenov ob severni, koroški meji«. Nedavno preminuli kralj naj bi po naziranju »preprostega našega ljudstva« že stopal v legende in pripovedke o kraljih-junakih. Poslej naj bi bolj kakor kdaj koli prej za »naš narod« veljale besede generala - pesnika Rudolfa Maistra: »O, jaz ne spim, le čakam čas in čakam vas ...« (J. G. 1934: 5).

Pirnatov kip Kralja Matjaža je bil uničen v prvih dneh druge svetovne vojne, po le devetih letih od postavitve. Kaj se je z njim zgodilo, ni povsem jasno. A ta nejasnost je na stežaj odprla vrata različnim, novim časom primernim interpretacijam. Ogorčenje ljudi zaradi tega vandalstva so skušali pomiriti glasovi, da naj bi ga v prepad vrgli »pijani nemškutarji«. Drugi so širili glas, da mu je nemška mladina iz krone populila zlato in srebro, skulpturo pa uničila. Spet tretji pa so vedeli povedati, da sta kip tretjega dne po nemški okupaciji razsekala sinova Martina Uleta, predsednika Slovenskega planinskega društva v Mežici, saj naj bi bil kip sramota za »nemško« Koroško (Brezovnik 2014: 71–2).

Pozornejše branje zgodb o Kralju Matjažu in njihovih interpretacij nazorno pokaže, da je zanje precej pomembnejše to, kako opisujejo legendarnega kralja, kakor to, kaj povedo o njem. Vse matjaževske zgodbe in njihove interpretacije namreč precej več sporočajo o njihovih pripovedovalcih kot o kralju. Zato je mogoče v njih dokaj natančno opazovati edinole fotografski negativ politične kulture določenega časa in transformativno moč domišljije (Zulaika in Douglas 1996: 186). Rečemo lahko, da so pripovedovalci zgodb o »dobrih starih časih«, ko je vladal Kralj Matjaž, nezadovoljni s trenutnimi razmerami, s svojimi pripovedmi ustavljali urne kazalce in jih potiskali nazaj, da bi na ta način mogli stopiti na pot v svetlo prihodnost.

Ker v vsakem narodu soživijo ljudje z različnimi, tudi nasprotnimi in izključujočimi se interesi, je tudi podoba Kralja Matjaža v

zgodbah ustne tradicije in v njenih interpretacijah oziroma reinterpetacijah, dokaj ambivalentna. Iz slovenskih narodnih pesmi ne izvemo ničesar o tem, kaj je storil »slavnega, junaškega, za slovenski narod imenitnega«. Že Simon Rutar je opozoril, da bi prav vse, kar o njem pripovedujejo slovenske narodne pesmi, lahko storil »vsak drugi vitez, za to ni potreba ogrskega kralja Matije Korvina (1458.–1490.)«. Še več, nobeno dejanje Kralja Matjaža se ne ujema z značajem in življenjem kralja Matije Korvina, ki se je res nekoliko bojeval s »Turki«, a še dosti rajši s češkim kraljem Jurijem Podebradskim in njegovim naslednikom Vladislavom Poljskim. Češkemu kralju je Matija sčasoma odvzel vse Moravsko, Šlezijo in Lužice in si zagotovil pravice do češke krone po Vladislavovi smrti. Habsburškemu cesarju Frideriku IV. pa je vzel spodnjo Avstrijo in leta 1485 osvojil Dunaj, kjer je potem živel do smrti (Rutar 1879: 149).

Narodni buditelji in voditelji so evocirali »dobre stare čase«, ker so hoteli med narodom zbuditi upanje na zeleno prihodnost: kdor hoče premikati gore, mora najprej prepričati zadostno število ljudi, da je to mogoče. Simon Rutar se je zavedal, da so Slovenci, za razloček od drugih narodov, poznali ustno slovstvo svojega naroda le »zelo poveršno« in so jim bili celo glavni junaki po imenu komaj znani. Na drugi strani pa je vedel, da se nemški otroci začnejo učiti o slovstvu z narodnimi pripovedmi in da lahko v vsakem berilu berejo o Siegfriedu, Hildebrandu, Theodorichu, Waltharju, Krimhildi, Hagenu, Attili, Batharju in podobnih junakih. Kralja Matjaža je opisal in naslikal njegovo podobo iz ustnega izročila, ker je želel, da bi vsaj nekoliko pripomogel, da bi začeli Slovenci »bolj ceniti poročila svojih pradedov in da bi se natančneje seznanili vsaj z glavnimi junaki narodnih pesni in pripovedi« (Rutar 1879: 138).

V iskanju odgovorov na težavna vprašanja o negotovi sedanjosti so mnogi mislili nanje, da bi iz njene preproste zunanje lupine izluščili kako novo globljo misel, o kateri jim niso povedali v šoli, ki o njej še niso brali, niti kaj slišali (Teptani 1918: 27). Ljudje namreč izbiramo pot v svojo prihodnost glede na to, kar je bilo, ali glede na svoje predstave o preteklosti. Ker preteklosti svoje družbe ne poznamo iz lastnih izkušenj, leži njena evokativna moč v obrazcih, arhetipih, vzorih, ki nam jih ponuja. Svojo prepričljivost in privlačnost črpajo v največji meri iz tega, da se vzdigujejo iz teme davnih časov, in sicer kot posnemanja vredni zgledi. Še zlasti gledamo na ta način na primere iz časov, s katerimi je povezan silovit zanos domišljije in sanjarjenja. Po Raoulu Girardetu ti »dobri stari časi«, ki jih ni mogoče natančno ne datirati, niti meriti, radi prerastejo v mit, ki je hkrati fikcija, eksplanatorni sistem in mobilizacijsko sporočilo (Girardet 2000: 112).

Na vprašanje, zakaj je slovenska ustna tradicija posvojila Kralja Matjaža in ga povezala z zgodbo o nikoli umrlem vladarju, ki spi pod to ali ono goro in čaka, da se vrne na svet, ni mogoče podati zanesljivega odgovora. Iz političnega zornega kota to niti ni pomembno. Matjaževske »prečudne pravljice« o »zlati dobi naši« so ne glede na to pritegnile pozornost številnih rodov, ki so nostalgični spomin na izgubljeno srečo v preteklosti pomešali z upanjem, da se ta povrne nekoč v prihodnosti. Priljubljenost matjaževskih zgodb ima torej svoje korenine v nezadovoljstvu s političnimi in ekonomskimi razmerami v sedanosti, pomešanim z upanjem na svetlejšo prihodnost. Zato niti narodni buditelji in voditelji niso mogli biti ravnodušni do njih in so jih radi posvojili, da so z njimi mobilizirali množice za napor pri spremembi trenutnih razmer.

REFERENCE

- A. D. 1902 'Stari ali novi program?' *Naši zapiski* 1(4–5): 49–53.
- Aškerc, Anton 1890 *Balade in romance*. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- 1913 *Aškerčeva čitanka: Izbrane pesmi*. Praga: Založila Svobodna Misel.
- B. n. a. 1870a 'Kako se nam je pri volitvah obnašati?' *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 8. 6., str. 184.
- 1870b 'Iz Ljubljane.' *Slovenski narod*, 8. 10., str. 2–3.
- 1870c 'K slovanskemu vprašanju.' *Slovenski narod*, 18. 10., str. 1.
- 1871 'Kranjskim Slovencem, pred volitvami.' *Slovenski narod*, 7. 12., str. 1.
- 1877a 'Kralj Matijaž se je zbudil.' *Edinost*, 12. 5., str. 1.
- 1877b 'Kralj Matijaž se je zbudil.' *Slovenski narod*, 15. 5., str. 2–3.
- 1877c 'Kralj Matjaž se zbuja.' *Slovenski narod*, 28. 6., str. 3–4.
- 1918a 'Ljudsko zborovanje.' *Straza*, 16. 12., str. 2.
- 1918b 'Tako pa ne bo šlo!' *Naša moč*, 20. 12., str. 2.
- 1920 'Predavanje o Koroški.' *Slovenski narod*, 22. 12., str. 3.
- 1932a 'Kralj Matjaž na Peci.' *Jutro*, 3. 8., str. 4.
- 1932b 'Kralj Matjaž na Peci.' *Slovenec*, 4. 8., str. 3.
- 1932c 'Kaj nam Peca govori?' *Slovenec*, 19. 8., str. 3.

- 1932d 'Kralj Matjaž na Peci.' *Slovenski narod*, 20. 8., str. 3
- 1932e 'Kralj Matjaž ustoličen.' *Slovenec*, 23. 8., str. 3.
- 1932f 'Planinska vojska kralja Matjaža na Peci: Odkritje kipa kralja Matjaža.' *Mariborski Večernik »Jutra«*, 23. 8., str. 2.
- 1932g 'Kralj Matjaž na Peci.' *Planinski vestnik* 32(10): 216.
- 1932h 'Ustoličenje Kralja Matjaža na Peci (dne 21. avgusta 1932).' *Planinski vestnik* 32(11): 238–9.
- Bojc, Etbin 1939 *Naša narodna vzgoja in obramba: Ob 20letnici življenja v narodni državi*. Ljubljana: Samozaložba.
- Brezovnik, Miha 2014 *Primerjalna analiza Kralja Matjaža v slovenski in madžarski literaturi ter njegova popularizacija v zunajliterarnem življenju*. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Brinar, Josip 1923 *Domoznanstvo: Zemljepisni podatki in zgodovinske slike o kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Učencem osnovnih šol v ponavljanje*. Celje: Goričar in Leskovšek.
- Brunnbauer, Ulf 2007 'The End of "Jugoslovenstvo": New Myths of Ethnic Descent Among the Southern Slavs.' V: *Nationalism, Historiography, and the (Re)construction of the Past*. Claire Norton, ur. Washington, D.C.: New Academia Publishing. Str. 81–96.
- Cankar, Ivan 1905 'Potepuh Marko in kralj Matjaž.' V: *Anton Knezova knjižnica: Zbirka zabavnih in poučnih spisov* 12. Ljubljana: Slovenska Matica. Str. 1–78.
- Cohn, Norman 1957 *The Pursuit of the Millenium*. London: Secker & Warburg.
- Čolović, Ivan 1997 *Politika simbola: Oglеди o političkoj antropologiji*. Beograd: Radio B92.
- Ekmečić, Milorad 1989 *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918*. Beograd: Prosveta.
- Eliade, Mircea 1970 (1963) *Mit i zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Euricius 1903 'Sveti Kum.' *Dom in svet* 16(2): str. 39.
- Girardet, Raoul 2000 (1986) *Politički mitovi i mitologije*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Gloger, Bruno 1974 *Kaiser, Gott und Teufel. Friedrich II. von Hohenstaufen in Geschichte und Sage*. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- Gorázd 1885 'Kralj Matjaž.' *Ljubljanski zvon* 5(6): 321–2.
- Hamov, Andrej 1918 'Slovenski delavci! (Dopis iz delavskih krogov).' *Mariborski delavec*, 5. 12., str. 1.
- Hauptmann, Ljudmil 1938 'Svetovna vojna in naš nacionalizem.' *Ljubljanski zvon* 58(7): 427–33, 529–35.
- Hubad, Franc 1886 'Kraljevič Marko v narodni pesni jugoslovanski.' V: Jakob Sket, *Slovensko berilo za peti in šesti razred srednjih šol*. Celovec: Tiskala in založila tiskarna družbe sv. Mohorja. Str. 154–62.
- 1890 *Pripovedke za mladino*. Ljubljana: Založil J. Giontini.

- Ilešič, Fr. 1920 'Kraljeviču Aleksandru in nam vsem.' *Slovenski narod*, 27. 6., str. 2.
- J. G. 1934 'Prst iz kraja kralja Matjaža na Aleksandrovem grobu.' *Jutro*, 16. 10., str. 5.
- J. J. U. 1848' »Kar kralj Matjaž spi, na sveti več pravice ni.«.' *Celjske slovenske novine*, 30. velki serpana, str. 37–8.
- Janežič, Anton 1870 *Cvetnik slovenske slovesnosti: Berilo za višje gimnazije in realke*. Celovec: Založil E. Liegel, knjigar.
- Jeraj, Josip 1925 *Narodni prerod*. Maribor: Prosvetna zveza.
- 1926 *Državljanska vzgoja: Vzgojiteljem mladine*. Maribor: Samozaložba.
- Jezernik, Božidar 2013 *Nacionalizacija preteklosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL.
- 2014 *Mesto brez spomina*. Ljubljana: Modrijan.
- 2018 *Jugoslavija, zemlja snova*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jurčič, Jože 1903 'Kralj Matjaž.' V: M. Josin in E. Gangl, *Drugo berilo in slovnica za obče ljudske šole. (Tretje šolsko leto.)* Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. Str. 152.
- Kočevar, Ferdo 1868 'Naše narodne pesmi.' *Slovenski gospodar*, 26. 11., str. 193–4.
- Kolar, Ivan Janez 1930 *Preporodovci 1912–1914*. Kamnik: Založila Tiskarna Anton Slatnar.
- Kossics, József 1848 *Zgodbe Vogerszkoga Králesztva*. V-Szombotheli: Natiszk od Bertalanffy Imrea.
- Lamutova, Marija 1920 'Kraljeviču Aleksandru.' *Slovenski narod*, 27. 6., str. 1.
- Laz. 1885 *Kraljevič Marko: Istorijška raspravica*. Požarevac: Štampano u filijali Zadruga štamparskih radenika.
- In. 1932 'Več zgodovine!' *Jutro*, 18. 8., str. 2.
- Lowenthal, David 1996 *Possessed by the Past*. New York in London: The Free Press.
- M. 1913 'Kralj Matjaž in kraljevič Marko.' *Preporod*, 1. 1., str. 4–5.
- M. T. 1870 'Kralj Matjaž.' *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 8. 6., str. 184–5.
- Mach, Zdislaw 1993 *Symbols, Conflict, and Identity: Essays in Political Anthropology*. Albany: State University of New York Press.
- Majar, Matia 1848a *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*. Ljubljana: Spisal i na svetlo izdal Matia Majar.
- 1848b 'Kralj Matjaž.' *Slovenija*, 8. 8., str. 44.
- Malovrh, Miroslav 1904 *Kralj Matjaž: Zgodovinska povest*. Ljubljana: Natisnila in založila »Narodna tiskarna«.
- Melik, Vasilij 1997 'Slovenci o Germanih, Slovanih in Romanih pred 120 leti.' *Zgodovinski časopis* 51(1): 17–20.

- Merhar, Ivan 1906 'Ivan Cankar: Potepuh Marko in kralj Matjaž.' *Ljubljanski zvon* 26(4): 245–8.
- Miro 1944 'Vstal je kralj Matjaž.' *Naš korak*, 20. 2., str. 1–2.
- Moritsch, Andreas 2002 'Dva različna pojmovanja naroda.' V: *Avstrija–Slovenija: Preteklost in sedanjost*. Ferdinand Mayrhofer–Grünbühel in Miroslav Polzer, ur. Ljubljana: Cankarjeva založba; Celovec: Wieser. Str. 81–8.
- Mozirski, Ž[iga]. L.[aykauf] 1918 'Pozdravljen kralj!' *Slovenski narod*, 13. 12., str. 1.
- Obmejni Slovenec 1919 'Most do Maribora.' *Štraža*, 3. 2., str. 1.
- Okey, Robin 2001 *The Habsburg Monarchy c. 1765–1918: From Enlightenment to Eclipse*. Basingstoke: Macmillan.
- Parapat, J. 1886 'Narodna bramba za časa turških bojev.' V: Jakob Sket, *Slovensko berilo za peti in šesti razred srednjih šol*. Celovec: Tiskarna družbe sv. Mohorja. Str. 316–21.
- Podgrajski 1900 *Naši narodni grebi: Kako bo z vojsko? Slovencem v svarilo in v pouk*. Gorica: »Narodna tiskarna«.
- Prepeluh, Albin 1938 *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana: Založba Univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl.
- Prijatelj, Ivan 1913 'Anton Aškerc.' V: Anton Aškerc, *Aškerčeva čitanka*. Praga: Založila Svobodna Misel. Str. 5–25.
- Renan, Ernest 1882 *Qu'est-ce qu'une nation?: Conférence fait en Sorbonne, le 11 Mars 1882*. Paris: Calman Lévy.
- Rigney, Ann in Joep Leerssen 2014 'Introduction: Fanning out from Shakespeare.' V: *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building and Centenary Fever*. Joep Leerssen in Ann Rigney, ur. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Str. 1–23.
- R. N. B. (Robert Nisbet Bain). 1911. Matthias I., Hunyadi. V: *The Encyclopædia britannica: Eleventh Edition: Volume XVII, Lord Chamberlain to Mecklenburg*. Cambridge: at the University Press. Str. 900–1.
- Rutar, Simon 1879 'Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkih.' *Zvon* 5(9): 138–9, 5(10): 148–51, 5(12): 184–7, 5(13): 200–2, 5(14): 214–9.
- 1886 'Ivan Kacijanar.' V: Jakob Sket, *Slovensko berilo za peti in šesti razred srednjih šol*. Celovec: Tiskarna družbe sv. Mohorja. Str. 322–7.
- S–n 1877 'Naša politična malomarnost.' *Slovenski narod*, 16. 6., str. 2.
- Sanov, Nare 1913 'Misli o našem narodnem problemu.' *Preporod*, 1. 3., str. 1–2.
- Scheinigg, J. 1886 'Narodna pesen – zrcalo narodnega života.' V: Jakob Sket, *Slovensko berilo za peti in šesti razred srednjih šol*. Celovec: Tiskarna družbe sv. Mohorja. Str. 104–11.
- Shafer, Boyd C. 1972 *Faces of Nationalism: New Realities and Old Myths*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Sket, Jakob 1886 *Slovensko berilo za peti in šesti razred srednjih šol*. Celovec: Tiskarna družbe sv. Mohorja.

- Smith, Anthony 1999 *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sperans [Edvard Kardelj] 1939 *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Naša založba.
- Stanonik, Marija 1993 'Inverzija Matjaževega mita.' V: Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«: *Poezija konteksta II*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije (Borec 45(8–9–10)). Str. 920–3.
- Šalamun, H. O. 1896 'Ptuj: (Krajepisno-zgodovinska črtica).' *Dom in svet* 9(10): 408–11.
- Teptani, Ivan 1918 'Vera, upanje, ljubezen.' V: *Koledar šolske Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani za navadno leto 1919*. Ljubljana: Izdalo in založilo vodstvo. Str. 22–8.
- Terstenjak, Davorin 1857 'Novo leto 1824.' *Novice gospodarske, obrtniške in národске*, 3. 1., str. 2–3.
- 1861 'Mythologične drobtine.' *Slovenski glasnik* 4(12): 60–1.
- th. 1932 'Kralj Matjaž in Slovenci.' *Jutro*, 18. 8., str. 3–4.
- Trdina, Janez 1866 *Zgodovina slovenskega národa*. Ljubljana: Matica slovenska.
- 1987 *Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879: 27 zvezkov rokopisa v 3 knjigah*. Igor Kramberger in Snežana Štabi, ur. Ljubljana: Krt (Krt; 30, 31, 32).
- Vošnjak, Bogumil 1919 'Domovini.' *Slovenec*, 7. 1., str. 1.
- Wendel, Hermann 1925 *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit*. Frankfurt am Main: Frankfurter-Societäts.
- Zavojšček, J. 1863 'Kaj se v Križmanovem prerokovanji poveduje o kralju Matjažu.' *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 28. 10., str. 348–9.
- Zerubavel, Yael 1994 'The Historic, the Legendary, and the Incredible: Invented Tradition and Collective Memory in Israel.' V: *Commemorations: The Politics of National Identity*. John R. Gillis, ur. Princeton: Princeton University Press. Str. 105–23.
- Zulaika, Joseba in William A. Douglas 1996 *Terror and Taboo: The Follies, Fables, and Faces of Terrorism*. New York: Routledge.
- Zupanič, Niko 1902 'Jugoslovanska romantika.' *Ljubljanski zvon* 22(12): 832–9.